

Coordonatorii colecției:

Mircea V. CIOBANU

Nicolae LEAHU

Eugen LUNGU

Mihai PAPUC

O ISTORIE CRITICĂ a literaturii din Basarabia

Cuvînt înainte de EUGEN SIMION

Zîmbet (de VEACESLAV KUPRIANOV, traducere de ANDREI BURAC) – TRADUCERI DIN POEZIA UNIVERSALĂ, 172

Zori de zi (de UMBERTO SABA, traducere de ANATOL CIOCANU) – TRADUCERI DIN POEZIA UNIVERSALĂ, 182

Zigravul (de SUMAKO FUKAO, traducere de ANDREI BURAC) – TRADUCERI DIN POEZIA UNIVERSALĂ, 170

CUPRINS

Cuvînt înainte de EUGEN SIMION	5
Notă asupra ediției	13
NICOLAE LEAHU <i>Poezia basarabenilor. De la facere la re-facere și (pre)facere</i>	15
MIHAI CIMPOI <i>Drumurile întrerupte ale romanului în Basarabia</i>	39
GRIGORE CHIPER <i>Proza scurtă între diletantism și profesionalism</i>	61
VALENTINA TĂZLĂUANU <i>Dramaturgia: texte și contexte</i>	93
EUGEN LUNGU <i>Spații și oglinzi (eseu și critică literară)</i>	121
MARIA ȘLEAHTIȚCHI <i>Literatura pentru copii: între inocența și nostalgia jocului</i>	165
LEO BUTNARU <i>Un soim, o furtună, un cîntec imens (traduceri din poezia universală)</i> ...	195
<i>Indice alfabetic de nume ale autorilor</i>	237
<i>Indice alfabetic al titlurilor de opere</i>	243

POEZIA BASARABENILOR

DE LA FACERE LA RE-FACERE ȘI (PRE)FACERE

A scrie despre condiția poeziei din Basarabia în secolul al XX-lea, deci despre limbajul artistic *esențial* al unei provincii care a traversat (orice verb față cu predicătele *trăite* ale istoriei sună ca un eufemism) șapte schimbări de regim politic (1917, 1918, 1940, 1941, 1944, 1991, însoțite de războaie, degingoladă, refugiu, deportări, epurare etnică, masacre colective, expropriere, foamete organizată, campanii de îndoctrinare și deznationalizare etc., etc.) în nici trei pătrare de veac, într-un velet de om, altfel spus, înseamnă, înainte de toate, a-ți asuma destinul unei lumi tragice, marcate de experiențe fundamentale diferite decât aspirația către ceea ce pretențioasă (maniheista?) modernitate numea *frumos gratuit, artă pură, autonomie a esteticului*. Și totuși, deși calvarul împrejurărilor istorice ar explica poate o evaluare condescendentă, fără să o și justifice desigur, ținta ultimă a acestei antologii a fost să surprindem acele disperate tensiuni ale spiritului de a se elibera de presiunile existenței, pentru a se oglindi în nebuloasa rotitoare a propriei sale identități, acea sfortare a ființei poetice de a se revela ca și într-un frumos, fie și re-întemeindu-se, în elanuri mereu reluate, de la sensul utilitar/didactic la cel etic și etnic și la desăvârșita-strălucire de bibelou verbal, de lux al expresiei.

Concepută ca o primă încercare de a reuni într-un corpus fluent și unitar cele mai bune piese lirice ale poezilor basarabeni din

secolul trecut (antologiile anterioare fiind ideologizate pînă în măduva de vid a cotoarelor), prezenta selecție se vrea totuși, dincolo de caracterul ei informativ, și o tentativă de *revizuire* într-un domeniu și într-un spațiu cu ierarhii localiste încă neclintite. Spre deosebire de antologia lui Eugen Lungu, a cărei miză majoră fusese de a înfățișa publicului românesc *întregit* bibliografic „o altă imagine” a poeziei din Basarabia, omologînd textele unui segment practic septenal, intenția noastră este nu atît de a demonstra că „nasc și la Moldova oameni” cu o anatomie normală, cît de a reconstitui coerența unei diversități dinamice, adeseori contradictorii, pe întinderea unui destin colectiv frizînd inventivitatea greacă în materie de suplicii eterne. Iată de ce, mizînd preponderent pe valorizarea pulsuniilor estetice ale discursului liric, ne-am simțit constrînși să gîndim lucrarea de față, pe de o parte, ca pe o mărturie a aspirațiilor de supraviețuire spirituală a unei comunități obligate intermitent să-și remodeleze identitatea culturală în creuzetul diferitelor experimente ideologice (conservînd însă, instinctiv sau deliberat, gena sensibilității matriceale), iar pe de altă parte, ca pe o selecție din ceea ce au creat semnificativ în ordine lirică poeții basarabeni de-a lungul secolului al XX-lea. Limitarea actului de antologare la acest segment din destinul poeziei românești din Basarabia este determinată de formularea abia în anii '20-'30 în provincia interriverană a ideii de *proces literar*, momentul 1812-1906 fiind, de fapt – în lipsa publicațiilor de limbă română –, unul al dizolvării progresive a *mișcării literare* și culturale românești în acest spațiu. Dovada cea mai elocventă în acest sens o constituie refugiul peste Prut al celor mai importanți oameni de cultură (A. Russo, A. Donici, B.-P. Hasdeu, C. Stere...) sau căderea în imobilitate (în absența unui spirit de emulație) a formelor de expresie, inclusiv în cazul unor scriitori de talent precum C. Stamati, Ion Sîrbu, ca să nu insistăm

asupra consecințelor adoptării limbii ruse ca limbă oficială a culturii de către o a treia categorie de literați (Alexandru Hasdeu, Constantin Stamati-Ciurea ș.a.).

Reunind 65 de autori (recunoaștem, un număr cu totul generos față de aportul efectiv al poezilor basarabeni la dezvoltarea poeticității românești în secolul al XX-lea), antologia lasă pe dinafară de cinci ori pe atîția, dar fără intenția de a excomunica pe cineva și, cu atît mai mult, de a omite, provocator, o oarecare piesă lirică de... patrimoniu. Am lucrat cu conștiința că trebuie să semnalăm orice cîștig ideatic sau expresiv întru menținerea și consolidarea sensibilității poetice într-o provincie ce s-a hrănit, în general, cu cea mai neagră proză a istoriei. Deschis către tradiție și modernitate, neocolind însă tensiunile polemice dintre acestea, *corpus*-ul obținut ilustrează pulsațiile unui imaginar încărcat de melancolie, tragism și derută. Discreta prezență a liricii fiorului religios ar fi poate și ea o explicație în plus a stării de spirit pe care o întrupează cuvintele. Oricum, cu lipsurile sau cu eventualele ei excese, antologia s-a vrut o *carte*, una în care textele, ca sonuri izolate ale unei simțiri unice, să nu se excludă reciproc în cutia de rezonanță a întregului.

I

Anexarea la Rusia, în 1812, amîna – pentru încă un secol – ieșirea ținuturilor răsăritene ale vechii Moldove din starea de medievalitate, accentuînd înapoierea culturală și prin eliminarea limbii române din administrație, învățămînt și biserică în chiar momentul redeșteptării ei la viața modernă, al afirmării conștiinței originilor latine și al scuturării bizarului argou greco-turco-tătar care ține rostirea românească în stăpînirea sa cel puțin pînă la restabilirea domniilor pămîntene în principate. Într-o ingenuă *Răsuflare*, Ioan Cantacuzino, unul din primii noștri poeți culți, autorul culegerii *Poezii noo* (tipărită la Dubăsari!, în 1794)

nici nu bănuia în ce stare de pauperizare va cădea, în continuare, *limba noastră* (o sintagmă adulmecînd deja spiritul oedei lui Mateevici), atunci cînd îi reproșea neîndemînarea de a comunica prin cuvînt idei sensibile:

*Limba noastră prea puțină,
Nu-i a nimui proastă vină,
Căci însoață rău cuvîntul
În pîrlejul ce dă gîndul.
Mai cu vreme, și cine știe,
Prisosire poate să vie.*

Secvența citată traduce fidel mentalitatea epocii, incapabilă deocamdată să sesizeze complexitatea cauzelor inexpressivității limbajului poetic, dar poate și a „gîndului” care-l „însoață”. Coboarînt parcă dintr-un tablou votiv, cu pana și călimara în mîini, dar fără reflexe artistice formate, fără o tradiție care să-i furnizeze modele (folclorul va deveni o cauză culturală mai tîrziu), literatul basarabean de la începutul secolului al XIX-lea își conceptualizează domeniul cu o larghețe sufletească ce identifică poezia, proza, ziaristica, etnografia, hagiografia etc. Cu puține excepții, condeierii rămași în provincie după 1812 gîndesc literatura în termeni foarte vagi, în tot cazul, nu ca pe o problemă de *destin*, de *misiune*, așa cum avuseseră revelația să o simtă încă întîii noștri cronicari și au afirmat-o cu o tenacitate exemplară a cîrțurarii Școlii Ardelene.

Perioadă a marilor prefaceri europene și a creării României moderne, secolul al XIX-lea este o nesfîrșită agonie în Basarabia. Viața spirituală amortește într-o așteptare terifiantă, puținele inițiative culturale ale băștinașilor se consumă în scăpărări umile: cîteva cărți bisericești, cîteva spectacole improvizate... Singurii autori basarabeni care izbutesc să impună contribuții decisive la constituirea literaturii române moderne sînt Alecu Russo și

Bogdan-Petriceicu Hasdeu, opera lor însă, neavînd o difuzare semnificativă între Nistru și Prut (ca și a celorlalți scriitori clasici – de la Heliade la Macedonski), nu exercită influențe notabile la formarea gustului literar în Basarabia. Scriitorii băștinași urmează cînd calchieri rusești, cînd modele franceze, imită, traduc, adaptează, culegînd arareori de pe strunele lăutelor sunetul autentic al poeziei. Între acești versificatori grăbiți, mînați pe pîrții de hîrtie mai degrabă de amorul propriu decît de talent, Constantin Stamati și Alexandru Donici (refugiindu-se și el peste Prut pe la 1840) sînt unicii autori care vădesc o înțelegere gravă, dacă nu superioară, a ideii de literatură. Și în scrierile lor însă invenția e reductibilă la de/plasarea unor accente de viziune sau la vreo abilită întorsătură de condei, în stare să mute descripția sau narațiunea deghizată în planul vieții psihice (vezi, la Stamati, *Scăldătoarea unei cucoane române*). Sensibilitatea s-a îndepărtat atît de mult de aceste exerciții de prozodie (e adevărat, uneori cu ambiții epeice, precum în *Eroul Ciubăr-Vodă...*), încît numai interese istorico-literare sau didactice mai pot incita astăzi curiozitatea cititorului.

Inițierea tradiției literare culte, simțul patriotic și menținerea în stare de veghe a limbii scrise constituie meritele principale ale literaților basarabeni din secolul al XIX-lea. La Constantin Stamati și Alexandru Donici, la fabulistul Ion Sîrbu și poetul Gheorghe Păun i-am adăuga și pe Alexis Nacco, Dumitru C. Moruzi, Matei Donici. Versificatori modești și ocazionali, ei întregesc totuși umilul peisaj liric din orizontul căruia re-începe aventura poetică basarabeană în secolul al XX-lea.

II

Două sînt problemele sub semnul cărora debutează și se încheie secolul trecut între Nistru și Prut: problema statutului limbii române și cea a identității naționale a... populației majo-

ritare. Deși mentalitatea colectivă nu și-a risipit definitiv incertitudinile care o macină, iar dezbateră dă impresia că s-a fixat definitiv între eufemismele *limba noastră* (utilizat din rațiuni „diplomatice” de însuși Alexei Mateevici, care preciza însă, la întâiul congres al învățătorilor din Basarabia, în 25 mai 1917: „Da, sîntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului”) și *limba de stat* (ultimul adoptat de agrarieni și comuniști, pentru a nu irita electoratul românofob, în timp ce în învățămîntul de toate gradele se operează cu denumirea *limba – și literatura! – română*), de la un pol temporal la celălalt s-a realizat un progres substanțial atît în consolidarea calității intelectuale a segmentului de populație care își asumă identitatea culturală românească, dar și în ceea ce privește impunerea tot mai fermă a unei poezii sincrone cu formele poetice viabile la momentul actual în Țară.

Apariția, la începutul veacului, a mai multor publicații de limba română (*Basarabia*, 1906–1907, întâiul ziar românesc din provincia interriverană; *Cuvînt Moldovenesc*, 1913–1918, întâia revistă literară), dar și a primelor culegeri de texte literare (din 1908 datează, bunăoară, „întîia carte moldovenească de cetire”, *Pilde și povește*) creează, pe fundalul revoluției ruse din 1905–1907, premise favorabile pentru afirmarea idealului de renaștere națională a românilor-basarabeni. Din versificări și tatonări stîngace învie și imaginea contorsionată a spiritului poetic, Vasile Oatu, Tudose Roman, Sergiu Victor Cujbă, Vladimir Fialcescu (Fialkovski), Gheorghe Todorov fiind întâii vestitori ai regenerării poeziei în Basarabia secolului al XX-lea. Între ei, se distinge pregnant figura vizionară a preotului-poet Alexei Mateevici. Prin pana sa, muiată în mirosul tămîiet al limbajului bisericesc, ceea ce îl asociază limpezimii de cleștar și cantabilității poeziei lui Octavian Goga, adeseori și arhitecturii gotice și vibrației sentimentale a poemelor lui Coșbuc, temele

frecvente ale momentului (condiția umilă a țaranului, trecutul istoric, revolta socială și națională, frumusețea naturii) își însușesc rapid și durabil forța modelatoare a verbului șlefuit în scrierile clasicilor. *Limba noastră* este, în esență, dincolo de „definițiile superioare” (G. Călinescu) date limbii române de Mateevici, întâia poezie scrisă în Basarabia, de la 1812, care nu mai trezește îndoieli în privința siguranței monturii cuvintelor în text, vădind totodată o remarcabilă fluentă a fluxului de imagini și un perfect echilibrat simț al tonului. O capodoperă a genului, încununînd doar un deceniu de la apariția primelor publicații de limba română în Basarabia.

III

Infrastructura vieții literare basarabene începe să se constituie abia la începutul anilor '30, cînd în spațiul dintre Nistru și Prut (ultimul din Europa!), care își însușește ideea de *proces literar*) apar o serie de reviste literare (*Viața Basarabiei*, Chișinău, 1932–1944), *Cuget Moldovenesc* (Bălți, 1932–1937; Iași, 1938–1943), *Pagini basarabene* (Chișinău, 1936), *Poetul* (Chișinău, 1937–1938), *Itinerar* (Chișinău, 1938–1940), *Bugeacul* (Bolgrad, 1935–1940), o societate a scriitorilor, precum și o vastă rețea de publicații școlare, care vor lansa cîteva nume de referință (de la Magda Isanos la Eugeniu Coșeriu) ale culturii române. Ceea ce-i lipsește însă acestui context cultural este o privire lucidă, un spirit director care să radiografieze frustrările, complexele de inferioritate, îndrumînd dezvoltarea literaturii pe calea sincronizării cu modelele literare ale momentului. Dezbateră literară, cîtă e, înclină rapid spre un proiect *autohtonist, regionalist*, promovat cu un entuziasm spumos, în ordine teoretică, de poetul și prozatorul Nicolai Costenco, redactorul-șef al revistei *Viața Basarabiei*. În scurt timp, se înfiripă un *program al neo-retardării*, un neosămănătorism spoit cu achiziții exterioare din recuzita sim-

bolistă, dar nu fără disidențe, mai ales din partea revistei bălțene *Cuget Moldovenesc* și a câtorva autori instruiți (G. Meniuc, Al. Robot) care își afirmă atașamentul pentru ideea de modernitate, adevărat că într-o accepție deloc doctrinară. Foarte puțini autori din cohorta de condeie lirice a anilor '30 mai spun astăzi ceva cititorului de poezie. Cazna căutării înfrigorată a unor versuri citabile în sens pozitiv o sesizăm, fără efort, inclusiv în cele mai recente și mai aplicate explorări ale fenomenului literar interbelic (*O istorie deschisă...* de Mihai Cimpoi, *Literatura română din Basarabia. Anii '20-'30* de Alexandru Burlacu, *Spiritus loci* de Alina Ciobanu-Tofan).

Un inventar oricât de fidel al temelor și motivelor recurente în poezia interbelică din Basarabia – viața rustică, toamna, tristețile orașului provincial, nostalgia paradisului copilăriei, cerșetorii, ftizia, dorul, solitudinea neconsolată, angoasele sau lehamitea rapsodului „modern” – va circumscrie, în general, obiectivele unei ucenicii sînguinoase la școala poeziei post-eminesciene. Cu toate strădaniile „autohtonistilor”, parfumul *regional* este corolarul vag al viziunii poetice, relieful *locului* prefigurîndu-se mai mult din frecvența regionalismelor („zghihuesc”, „de-a șuia”, „în chirostrie” etc.). Melanjul liric sămănătoristo-simbolist la poezii din jurul revistelor *Viața Basarabiei* (Alexandru Terziman, George Meniuc), *Bugeac* (Teodor Nencev, Vladimir Cavarnali ș.a.) are un sunet straniu, fibros, înaintînd greoi pe cărări răvășite de melancoliei crepusculare, de reminiscențe și gesturi epigonice. Înseși instrumentele muzicale invocate de poeți (balalaika, mandolina, chimvalul), substituind pianul, clavierul sau vioara, pe care le întîlnim la prima generație simbolistă, denotă o angajare epidermică în discurs. Talentele cele mai robuste dintre poezii basarabeni ai anilor '30 sînt Olga Vrabie, Nicolai Costenco, Magda Isanos, George Meniuc și Bogdan Istru.

Apreciată de Garabet Ibrăileanu drept o poetă cu „o sensibilitate fină și o imaginație delicată”, Olga Vrabie reunește calitățile unui timbru clar și catifelat, mulîndu-se firesc pe osatura unor construcții prozodice de eleganță clasică. Frăgezimea viziunilor și intensitatea elementelor decorative resuscită energiile fantasticului romantic, pentru a le redsloca în imaginarul însetat de miracol al inadaptaților la ritmurile vieții moderne:

*Țesătura de păianjen cu scînteie de promoroacă
 Se întinde la intrare,
 Făurită de pitici...*

*Toată scorbura bătrînă mușchiul umed o îmbracă
 Cu molatice covoare
 Ce lucesc de licurici.*

(Din poveste)

Acest rafinament al percepției feminine este continuat în cele mai bune piese lirice ale Magdei Isanos, poetă cu un destin la fel de scurt, dar de coloratură mult mai complexă, intersectînd, cu fervoare, într-o sensibilitate tumultuoasă, „vizionarismul social” (M. Cimpoi) și misterele erosului, patosul antirăzboinic și acuitatea premonițiilor thanatice. Temperamental-romantică, dar dominată de un registru emotiv glisînd între suavitatea feminină și răbufnirile incendiare, poeta anunța date artistice de o mare mobilitate, poate cele mai sensibile la modificările structurale ale liricii de factură modernistă. Între poezii basarabeni, Magda Isanos este întîia care face din versul liber o achiziție organică, perfect adaptată transcrierii ritmurilor și efluviiilor vieții interioare. De o desăvîrșită frumusețe sînt și poemele prin care se instituie și la noi mitul maternității invincibile: „Fata mea, draga mea,/Mîinile tale mici,/pașii tăi mici/să lase urme de aur aici/unde eu am plîns și-am gemut,/pe-atîtea prispe de lut” (*Testament pentru fata mea*).

Poemele *Rapsodie basarabeană* și *Cleopatra* (neinspirat rescrise după război) sînt, neîndoios, cele mai solide construcții lirice ale unui poet basarabean din perioada interbelică. Fundalul „teoretic” regionalist de la care se revendică poezia lui Nicolai Costenco în această perioadă se estompează vizibil aici, lăsînd imaginația să se manifeste în voie în spațiul eclatant al detaliilor vieții rustice sau în cel al decorurilor exotice. Poezia începe să vorbească limba literaturii autentice, consistența și cursivitatea lirismului anulînd fracturile de odinioară dintre concept și expresie. Pentru întîia dată, în Basarabia, un poet celebrează opulența realului și imaginarului, trăind cu voluptate clipa fiecărui cuvînt în stare să transfigureze percepția concretă sau fabuloasă a lumii. Ecurile razante, din clasici sau contemporani, unele dezarticulări prozodice contează aici mai puțin, pentru că *bucuria rostirii* spontane, fluente, impetuoase – ca reprezentatie entuziastă a regăsirii de sine în *verb* – covîrșește micile imperfecțiuni. În nici o altă scriere nu avem certitudinea acoperirii semantice a metaforei „orei astrale” (astfel definește Mihai Cimpoi revirimentul literar interbelic în Basarabia) la fel ca în aceste două poeme ale lui Nicolai Costenco, al cărui har poetic, după 15 ani de exil siberian, nu va mai reverbera la fel de pur niciodată.

Remarcat de G. Călinescu, în *Istoria literaturii române...*, la capitolul *Bibliografie* (ca și Nicolai Costenco, de altfel), George Meniuc este, în placheta *Interior cosmic* (1939), un poet de formație simbolistă cu inflexiuni ermetice nu prea apăsate. Scopul ultim al discursului pare să fie spectacolul de limbaj, reliefaarea suprafeței sticloase a lexicului, nu disponibilitatea sugestivă a sintagmelor și corespondențelor. Lucrate cu acribie de meșteșugar tenace, poemele nu transmit totuși o emoție lirică veritabilă, partitura etalîndu-și forma definitivă cu o ostentație jubilatatorie, ca și cum cuvintele ar suspenda la distanțe pedant calculate, doar pentru a sfida inevitabila intruziune a hazardului:

*Strîns în cătușe, – acordul plutit și blînda sară
 C-o stea, cleștarul apei crestează-ncet, scalar.
 Scumpesc grădina toată și-n mine-ntîia oară
 Mîini albe, așternute spre liniște, tresar.*

(Cerc medial)

Unele versuri, izolate, au însă luminescența unor giuvaiere („Mișcarea minerală sau șarpele bea vin / În larva tulburată a stelelor din sînge?”) ce vor strălumina plenar abia în lirica sa tîrzie (v. *Toamna lui Orfeu*, 1983).

„Fanatic încrezător în eficiența socială a verbului” (ca să-l caracterizăm cu o formulă aplicată de Ion Negoitescu lui Mihai Beniuc), Bogdan Istru își raportează neîncetat existența la viața celor „umiliți și obidiți”, la „bătrîna lume” care trebuie anulată printr-un gest violent sau purificator:

*Să mă lăsați în pace cu atîta
 Preasfîntă vorbă și înțelepciune!
 Mie să-mi dați în pribegie bîta,
 De omorît minciuna, și-un tăciune.
 Vreau să aprind cu el bătrîna lume...*

(Revoltă)

„Legea imitației” și „teoria sincronismului”, concepute de Eugen Lovinescu în vederea canalizării discursului literar românesc spre modelele occidentale, au avut un impact (indirect, nefiind întotdeauna unul deliberat) și în sensul orientării mijloacelor de expresie ale scriitorilor basarabeni spre „standardele” de creativitate și sensibilitate ale marilor scriitori români clasici și contemporani. Deși mimetismul produce mai ales prozeliți și epigoni, fenomenul n-a trecut fără consecințe pozitive, facerea și re-facerea simultană a spiritului literar (inclusiv a celui modern) în Basarabia culminînd dacă nu cu izbînzii artistice